

Minkä taakseen jättää...

Bruno Latourin kriittinen käänne

SAULI HAVU

Hiljattain edesmennyt Bruno Latour (1947–2022) oli yhteiskuntatieteiden kiistanalaisimpia hahmoja. Latour on tullut tunnetuksi niin sanotun toimijaverkkoteorian kehittäjänä. Keskeistä toimijaverkkoteoriassa on ”ei-inhimillisten” toimijoiden ottaminen mukaan sosiaalista rakentaviksi elementteiksi. Latour tunnetusti asetti teoriasuuntauksensa tiukasti kriittistä yhteiskuntatiedettä – ja yhteiskuntatieteellistä traditiota laajemminkin – vastaan. Vasemmistossa suhtautuminen Latouriin on tämän vuoksi ollut jännitteistä. Kuten Alyssa Battistoni (2023) toteaa: ”Latour nautti vasemmiston antagonisoinnista ja monet vasemmalla rakastivat Latourin vihaamista”. Kuvaa mutkistaa se, että viimeisinä vuosinaan Latour julkaisi eksplisiittisen poliittisia ja radikaaleilta kuulostavia kannanottoja, joita inspiroi käsillä oleva ympäristökatastrofi. Näihin kannanottoihin voidaan laskea käsittelemäni teokset: yhdessä Nikolaj Schultzin kanssa kirjoitettu lyhyt ’memorandum’ *On the Emergence of an Ecological Class* (Latour & Schultz 2022) ja Vastapainolta Päivi Malisen sujuvana suomennoksena ilmestynyt *Matkalla Maahan: Poliitiikka ja uusi ilmastojärjestys* (Latour 2017/2022). Näissä teoksissa Latour käsittelee käytännössä ensimmäistä kertaa tuotannossaan esimerkiksi luokkapoliitiikkaa. Erityisesti hän kontrastoi lähestymistapansa marxilaisuuden kanssa. Kuten Yrjö Haila toteaa tuoreessa Latourin muistokirjoituksessaan, ”marxilainen historiallis-yhteiskunnallinen ajattelu on varsinkin varhemmin ollut Latourille vierasta” (Haila 2023, 102). Käsittelemäni Latourin myöhemmät teokset sekä osin kyseenalaistavat että todentavat Hailan väitteen.

Latourin kriittinen käänne?

Teoksessa *On the Emergence of an Ecological Class* Latour ja Schultz katsovat analyysinsä ”laajentavan ja uudistavan vasemmiston perinteisiä kamppailuja” (Latour & Schultz 2022, 14–15). He viittaavat gramscilaiseen ”hegemoniakamppailun” (em., 56, 65) tematiikkaan ja korostavat ilmastokriisin vuoksi vaadittavien yhteiskunnallisten muutosten radikaalisuutta: ”Nykymuotoiset valtiot suunniteltiin mahdollistamaan hallitseville luokille heidän monopolinsa harjoittaminen, joka antoi heille pääsyn ensin modernisaatioon ja sitten globalisaatioon” (em., 68). Tällainen valtiomuoto on Latourin ja Schultzin mukaan kumottava. Teoksessaan *Matkalla maahan* Latour viittaa affirmatiivisesti marxilaisiin kirjoittajiin, kuten Jason W. Mooreen (Latour 2017/2022, 153n59), Mike Davisiin (em., 153n62) ja Silvia Federiciin (em., 155n76). Hän yhdistää Donald Trumpiin henkilöityvän ilmastonmuutoksen kieltämisen ”hyvinvointivaltion alasajoon” ja ”eriarvoisuuden rajuun kasvuun” (em., 50), nähden näin Trumpin osana laajempaa 1980-luvulla alkanutta kehityskulkua:

Eliitit, vahvasti vakuuttuneina siitä, ettei tulevaisuudessa ole elämää kaikille, päättivät vapautua mahdollisimman pian kaikista solidaarisuuden velvoitteista – mistä juontuu säätelyn purkaminen. Lisäksi ne päättivät, että on rakennettava jonkinlainen kultainen linnoitus niitä muutamaa prosenttia varten, jolla on mahdollisuus selvytyä – mistä eriarvoisuuden huima kasvu – ja totesivat myös, että yhteisestä maailmasta häipymisen härskiä itsekkyyttä on peiteltävä ja niin muodoin ehdottomasti kiistettävä uhka, joka päätäpähkaisen paon aiheutti – mistä ilmastonmuutoksen kieltäminen. (Latour 2017/2022, 50)

Latour puhuu tässä yhteydessä ”pimittävästä eliiteistä”, jotka pyrkivät tällä tavoin säilyttämään omat etuoikeutensa, ennen kuin viesti nykyisen elämänmenon väistämättömästä haaksirikosta ”hälyttää muut yhteiskuntaluokat” (Latour 2017/2022, 51). Teesi kuulostaa salaliitonomaiselta, mutta toisaalta tietoisesta ilmastonmuutosdenialismin rahoituksesta on lukuisia todisteita (ks. esim. Malm & The Zetkin Collective 2021, 3–38). Lisäksi Latour myöntää kuulostavansa salaliittoteoreetikolta, mutta katsoo, että ”salaliittojen ongelma on, että ne vastaavat joskus aivan liian hyvin todellisuutta” (Latour 2017/2022, 147n21). On varsin jännittävää, että Latour on siirtynyt tällaiseen avoimeen yhteiskuntakritiikkiin ja näyttää jopa lähentyneen marxilaista ajattelua. Latourhan on tunnetusti verrannut kriittistä yhteiskuntatiedettä ja -filosofiaa salaliittoteoriaan tunnetussa tekstissään ”Why Has Critique Run Out of Steam”:

Mitä jos selitykset, jotka automaattisesti vetoavat valtaan, yhteiskuntaan tai diskurssiin, ovat menettäneet hyödyllisyytensä ja huonontuneet siihen pisteeseen saakka, että ne nyt ruokkivat kaikkein helppouskoisimman sorttista kritiikkiä? Ehkäpä otan salaliittoteoriat liian vakavasti, mutta olen huolissani siitä, että näen näissä sekopäisissä sekoituksissa [...] monia yhteiskuntakritiikin aseita. [...] Huolimatta kaikista epämuodostumista on yhä helppo huomata näissä aseissa niiden teräksien korvennettuna tavaramerkkimme: tehty Kritiikkilandiassa. (Latour 2004, 229–230.)

Latourin mukaan kritiikki on usein ainoastaan tuhoavaa, kun tutkimuksen pitäisi olla ”rakentavaa”, ”yhteen tuovaa” ja ”diplomaattista” (Latour 2010). Tämä huomioon ottaen Latourin tuoreemmat pohdinnat pimittävistä eliiteistä ovat varsin yllättäviä. Toisaalta Latour on myös aiemmin väittänyt, että tutkija ja tutkittava ovat samalla tasolla. Tästä seuraa Latourin mukaan, että ”analysoija ei koskaan tiedä mitään, mitä toimijat eivät tiedä” (Latour 2005, 22), minkä vuoksi hyvässä tutkimuksessa ”toimijoiden käsitteiden annetaan olla vahvempia kuin analysoijan käsitteiden” (em., 31). Latourin mukaan ”poliittisten, tieteellisten ja jopa moraalisten syiden vuoksi on elintärkeää, että tutkijat eivät määritä etukäteen, ja toimijoiden *sijasta*, minkälaisista palikoista sosiaalinen maailma on tehty” (em., 41). Se, että Latour tällä tavoin avoimesti vähättelee teoreettista työtä yhteiskuntatieteissä, saattaa hyvinkin olla yhteydessä siihen, että paasaus ”pimittävistä eliiteistä” kuulostaa toisinaan yhteiskuntateoriaa enemmän keskikaljakuppilassa kuullulta.

Teoksessa *Matkalla Maahan* Latour pohtii sitä, miksi ilmastonmuutoksen kieltäminen on niin laajalle levinnyttä. Latour on läpi tuotantonsa korostanut tosiasioiden sosiaalista luonnetta, eli sitä, että asioiden todeksi uskominen ei koskaan ole pelkästään rationaalisen ja loogisen ajattelun kysymys: ”Tosiasiat pysyvät lujina vain, kun niillä on tukenaan yhteinen kulttuuri” (Latour 2017/2022, 54). Tästä seuraa, että ilmastonmuutoksen kieltämisen pitäminen ”käsityskyvyn puutteena” on ”tavallinen tietoteoreettinen virhe”, sillä tosiasiaa kyse on ”yhteisen käytännön puutteesta” (em., 57). Tässä Latour vastustaa yksipuolisen rationalistista ja alaspäin katsovaa tapaa suhtautua ilmastonmuutoksen kieltämiseen. Hän on oikeassa siinä, ettei kyse ensisijaisesti ole tiedon puutteesta. Toisaalta voisi kysyä, onko suurin ongelma suinkaan avoin kieltäminen vaiko ennemminkin se, että tosiasiat kyllä myönnetään, mutta mitään ei silti rakenteellisista syistä tehdä. Kuten Latour itsekin toteaa, kyse on ”ristiriidasta tuotantojärjestelmän ja eloonjäämisjärjestelmän välillä” (em., 122). Syitä sille, miksi hallitsevat luokat ovat haluttomia kumoamaan järjestelmää, joihin niiden oma valta perustuu, pitäisi nähdäkseni etsiä rakenteellisesta kapitalismianalyysistä. Ilman tätä teesi ”pimittävistä eliiteistä” jää ontoksi.

Tästä päästään siihen, mitä Latour pitää todellisena perusteena ilmastonmuutoksen kieltämisen suosiolle: ”Tarpeeksi isoa planeettaa kaikille tarkoitettuja kasvun unelmia varten ei ole” (Latour 2017/2022, 54). Kuitenkin poliittinen ja yhteiskunnallinen mielikuvitus – sekä vasemmalla että oikealla – perustuvat yhä rajattoman ”modernisaation” unelmaan, minkä vuoksi ”poliittisten affektiemme päivitys on myöhässä” (em., 87). Niinpä ilmastonmuutoksen kieltäminen on tavallaan rationaalista: nykyisen kaltainen tulevaisuus on ainoa, jossa huonompisaiset voivat kuvitella oman asemansa parantuvan. Latour viittaa tarpeeseen kehittää uudenlaista poliittisyhteiskunnallista imaginääriä: ”Väläyttelemällä ’edistyksen loppua’, perspektiiviä omien vanhempien elämää huonommasta elämästä tai hitaan kokoon käpertymisen oppimisprojektia tuskin saadaan joukkoja syttymään” (em., 82). Tässä yhteydessä Latour toteaa ohimennen, että ”on viisasta pyrkiä varmistamaan jo käytyjen ja tulevien taisteluiden välinen jatkuvuus” (em.), mikä todennäköisesti viittaa jonkinlaisen ajatukseen ekososiaalisuudesta ja oikeudenmukaisesta siirtymästä, mutta mitään tarkennusta Latour ei anna. Latour korostaa lisäksi, että on pyrittävä varmistamaan ”jonkinlainen innovaatio-, yrittäjä-, ja löytöretkihengen jatkuvuus”, jotteivat ihmiset lannistuisi (em., 114). Ainoastaan tämän hengen sovelluskohdetta on Latourin mukaan syytä muuttaa. Jälleen huomio jää varsin abstraktiksi.

Modernisaatio ja ekologinen luokka

Latour tekee teoksessaan *Matkalla Maahan* erottelun varsin yleisluontoisena pysyvän ”modernisaation” ja ”maasyntyisyyden” välillä. Modernisaation ideaalia hän kuvaa ”pyrkimyksenä jättää kotikulmat” ja suunnata kohti loputonta uutuutta ja kasvua – niin taloudessa, tieteessä kuin politiikassakin (Latour 2017/2022, 57–65). ”Maasyntyisyys” edellyttää sen tajuamista, että ilmaus ”moderni maailma” on sisäisesti ristiriitainen: joko olemme moderneja, mutta ilman maailmaa, tai elämme maailmassa olematta moderneja (em., 64). Maapallon rajallisuuden tajuaminen on Latourin mukaan aikamme keskeisin poliittinen kysymys, joka ylittää vanhat jaot vasemmistoon ja oikeistoon, joihin keskittyminen on ainoastaan myöhästytänyt ”välttämättömiä mobilisointeja tai neuvotteluita” (em., 87). Vasemmiston ja oikeiston sijaan keskeinen kysymys on Latourin mukaan ”*olemmeko moderneja vai maasyntyisiä?*” (Em., 88) Vastaus kysymykseen ei Latourin mukaan ole riippuvainen vanhoista jakolinjoista. Maan kohtalosta välittävien on ”solmittava liittoja” sellaisten ihmisten kanssa, jotka ”vanhan paikanmäärityksen mukaan” olivat selvästi ”liberaaleja, elleivät suorastaan uusliberaaleja” (em., 83). Toisaalta osin ristiriitaisesti tämän kanssa Latour toteaa myös, että ”uudet konfliktit eivät syrjäytä

vanhoja, vaan terävöittävät niitä” (em., 122). Kuitenkin ensimmäinen perspektiivi – kamppailujen rintamalinjojen radikaali muutos – on Latourilla hallitseva.

Modernisaatio yhdistyy Latourin mukaan ekonomisaatioon eli talouden ja tuotannon ylivaltaan, josta on opittava irtautumaan (Latour 2017/2022, 122). Latourin mukaan tämän ekonomisaation virheen ovat jakaneet sekä vasemmisto että oikeisto. Hän yhdistää ajattelunsa polanyiläiseen kaksoisliikkeeseen, jossa yhteiskunta puolustautuu talouden ylivaltaa vastaan (Latour & Schultz 2022, 15). Latour vetoaa Polanyihin todetessaan, että ”yhteiskunta on aina oikeassa puolustautuessaan hyökkäyksiltä” (Latour 2017/2022, 47). Tässä kohtaa Latour tuo näyttämölle uuden luokan, ”ekologisen luokan”, jonka hän asettaa osaksi pidempään vastarinnan perinnettä:

Yhteiskunta, vedotaksemme vielä kerran Polanyihin, on aina vastustanut ekonomisaatiota. ”Populaareina luokkina” tunnetut ovat aina olleet ensimmäisiä nousemaan vastarintaan [...] sen sijaan, että kyseessä olisi lattekahvia ryystävien yliopisto-opiskelijoiden ongelma, ekologinen luokka yhdistyy ikiaikaiseen vastarinnan kulttuuriin, joka vastustaa kaikkien antropologisten siteiden katkaisemiseen pyrkivän ekonomisaation mielettömyyttä. (Latour & Schultz 2022, 82.)

Ekologinen luokka on Latourin mukaan uudenlainen luokkatoimija, joka muodostuu eri periaattein kuin aiemmin, kun yhteiskuntaluokat vielä hahmoteltiin sen perusteella, ”millainen paikka niillä oli tuotantojärjestelmässä” (Latour 2017/2022, 94). Tätä määrittystä seurannut marxilaisuus on Latourin ja Schultzin mukaan sortunut samaiseen talouskeskeisyyteen kuin modernin kapitalistinen valtavirtakin, perustuen ”ekonomisoituun käsitykseen historiasta” (Latour & Schultz 2022, 22). Niinpä vasta ”Marxista inspiroituneen materialismin tiettyjen piirteiden kritiikki” mahdollistaa ”ekonomisaation vastaisen kamppailun” elvyttämisen (em., 15). Toisaalla Latour on myös katsonut marxilaisten olevan ”modernisteja *par excellence*” (Latour 1991/2006, 201). Modernin kritiikki on siis samalla marxilaisuuden kritiikkiä.

Latour viittaa aivan oikein siihen, että ekokriisin oloissa poliittisen talouden on kiinnitettävä huomionsa myös luonnonprosesseihin. Niinpä ”ekologiseen luokkaan perustuva analyysi säilyy materialistisena, mutta sen täytyy keskittyä muihin ilmiöihin kuin yksinomaan ihmisten tuotantoon ja uusintamiseen” (Latour & Schultz 2022, 13). Ongelmaksi jää, ettei Latour sano ”ekonomisaation” syistä mitään sen tarkempaa, vaan puhuu siitä lähinnä osana yleistä ”modernia”. Toisaalla Latour on määrittänyt modernin sen kautta, että modernissa luonto ja yhteis-

kunta erotetaan toisistaan: ”Modernisaatio teki lopultakin mahdolliseksi erottaa toisistaan ulkoisen luonnon lainalaisuudet ja yhteiskunnan sopimuksenvaraisuudet” (Latour 1991/2006, 207). Kriittisesti voisi huomauttaa, että erottelu *fysisen* ja *nomoksen* välillä on kyllä tätä vanhempi. Oli miten oli, Latourin mukaan moderni ei lopulta kykene tähän täydelliseen erotteluun, vaan synnyttää jatkuvasti ”hybridejä”, joissa luonto ja yhteiskunta kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa. Paradoksaalisesti pyrkimys erontekoon luonnon ja yhteiskunnan välillä johtaa siis modernisaatioprosessissa niiden yhä suurempaan yhteen kietoutumiseen. Latour ei kuitenkaan analysoi sitä, *miksi* eronteko on absolutisoitu ajattelun tasolla ”kahdenlaisesti ontologisesti täysin erilaiseksi alueeksi” (em., 28). Latourin parantamattoman ’moderniksi’ leimaama Marx sen sijaan paikantaa kyseisen eronteon syyn pääomasuhteeseen:

Ei elävän ja toimivan ihmisen *yhteys* niiden luonnollisten epäorgaanisten ehtojen kanssa, joissa hänen aineenvaihduntansa luonnon kanssa tapahtuu, eikä niin ollen luonnon omaksiotto hänen toimestaan tarvitse selittämistä eikä ole [...] historiallinen tulos, vaan näiden inhimillisen olemisen epäorgaanisten ehtojen ja tämän toimivan olemisen *erottaminen* toisistaan, erottaminen, joka on asetettu täydellisesti vasta palkkatyön ja pääoman suhteessa. (Marx 1857–1858/1983, 397.)

Tässä mielessä Marx kirjoittaa, että ”luonnosta tulee ensi kertaa pelkkä kohde ihmisille, puhdas hyötymisen välikappale [...] Niinpä myös teoreettinen tieto luonnonlaeista näyttäytyy vain keinona alistaa luonto ihmisten tarpeille [...] Pääomarepii alas kaikki [...] luonnollisten [...] voimien riistoa estävät rajat.” (Marx 1857–1858/1983, 323.) Marxilla on siis pääoman kasautumisen dynamiikkaan liittyvä selitys sille, että ”luonto” näyttäytyy yhteiskunnalle ulkoisena vapaasti kulutettavissa olevana resurssina, toisin kuin Latourilla, jolla ”modernin” syntysyyt jäävät mysteeriksi. Kuten Jason W. Moore on painottanut, Marxin ekonomiakritiikki implikoi, että ”pääoman kasautumista ei voi ajatella ilman abstraktin yhteiskunnallisen luonnon symbolista käytäntöä” (Moore 2016, 303). Latourille tämä kapitalismiteoreettinen perspektiivi on mahdoton, sillä hän on läpi uransa johdonmukaisesti vastustanut ajatusta kapitalismista tutkimuskohteena. Hänen mukaansa ”kapitalismia ei ole olemassa”, sillä vain ”marginaalinen” osa yhteiskuntatodellisuudesta määrittäytyy sen mukaan (Latour 1984, 194). Niinpä Latourin eksplisiittinen metodologinen neuvo kuuluu: ”Älä keskity kapitalismiin” (Latour 2005, 179). Koska Latourilla ei ole kapitalismianalyysiä, hänen toteamuksensa siitä, että nykyään kohtaamme ”ristiriidan tuotantojärjestelmän ja elonjatkojärjestelmän välillä” (Latour

2017/2022, 122), jää ontoksi, sillä tuotannosta puhutaan tässä ainoastaan ylihistoriallisesti ja abstraktisti.

Samoin kuin moderniin yhdistyvän ekonomisaation ajatus, ekologisen luokan käsite jää Latourilla varsin abstraktiksi. Kyseessä on vastakkainasettelu modernisaatioon uskovien ja omaa elinpiiriään puolustavien välillä (Latour & Schultz 2022, 29), mutta vastakkainasettelua ei ankkuroida yhteiskunnallisiin rakenteisiin tai intresseihin. Latour toteaa ainoastaan, että ekologisen luokan on käytävä kahden rintaman sotaa sekä moderneja rajattoman globalisaation kannattajia että antimoderneja paikallisuuden nimiin vannovia vastaan, ja pyrittävä täten ”vakuutamaan vanhojen luokkien muut sektorit muodostamaan liittolaisuus sen kanssa pyrkimyksessä löytää muita tapoja edistää intressejään” (em., 28). Mitään konkreettista Latour ei sano siitä, mitä ”vanhojen luokkien” intressit ovat ja mistä sektoreista tai luokkafraktioista tarkalleen ottaen on kyse. Hän kuitenkin korostaa ekologisen luokan olevan potentiaalisesti enemmistönä, sillä suuren enemmistön intresseissä on puolustaa planeetan elinkelpoisuutta. Latour nostaa esiin keskenään varsin erilaisten ryhmien kuten alkuperäiskansojen, tieteilijöiden, nuorten ja uskovaisten merkityksen, mutta lisää sitten, että ”kasvavaan listaan pitäisi lisätä kaikki aktivistit, militantit, hyväntahtoiset ihmiset, tavalliset kansalaiset, maanviljelijät, puutarhurit, teollisuudenharjoittajat, sijoittajat, löytöretkeilijät sanan jossakin merkityksessä”, jotka kaikki voivat tuntea olevansa osa ”muodostumassa olevaa luokkaa” (em., 51). Viimeistään tämä lista osoittaa, ettei Latourin teoksessa sanalla ”luokka” ole minkäänlaista teoreettista statusta, vaan kyseessä on pelkkä slogan. Ekologiseen luokkaan kuuluvat ilmeisesti kaikki, jotka välittävät maapallon suojelemisesta ja ekologisen katastrofin hillitsemisestä.

Toimijaverkkoteoria ja kysymys rakenteista

Latourin epäanalyttisyys liittyy hänen nihkeään suhtautumiseensa rakennesosiologiaan ja rakenteelliseen selittämiseen. Latour kritisoi läpi tuotantonsa tällaisia selitysmalleja siitä, että ne ajautuvat vain ”kliseiden toistamiseen” (Latour 2005, 130), mikä on hänen mukaansa syy sosiologian ”tylsyydelle” (em., 125). Toimijaverkkoteorian näkökulmasta kuvauksia, joissa ”muutama globaali syy aiheuttaa joukoittain seurauksia”, on syytä pitää ”heikkoina ja voimattomina” (em., 131). Latour kutsuu tällaisia perimmäisiä kausaalisia syitä etsiviä selityksiä ”sosiaalisiksi selittämiseksi” ja niihin turvautuvaa sosiologiaa ”sosiaalisen sosiologiaksi”. Hänen mukaansa tällaisen sosiologian keskeinen ongelma on sen abstraktius ja liika yleistäminen:

Kun sosiaalisen sosiologit lausuvat sanoja kuten ”yhteiskunta”, ”valta”, ”rakenne” ja ”konteksti”, he hyppäävät usein suoraan yhdistämään valtavia kokoelmia elämää ja historiaa. He kiiruhtavat mobilisoimaan gigantisia voimia, tunnistamaan dramaattisia säännönmukaisuuksia, jotka syntyvät hämmäntävistä interaktioista. He näkevät kaikkialla kulloinkin tutkittavassa yhä vain esimerkkejä hyvin tunnetuista tyypeistä, ja kiiruhtavat paljastamaan kulissien takana naruista veteleviä pimeitä voimia. (Latour 2005, 22.)

Tällöin Latourin mukaan ”syyt’ uhkaavat saada aikaan niiden ilmiöiden, joita niiden piti selittää, täyden katoamisen” (Latour 2005, 100). Ilmiöiden spesifisyys katoaa, kun puhutaan rakenteesta: ”rakenne on todella voimakas, mutta samaan aikaan liian kaukainen ja heikko, että sillä olisi mitään vaikutusta”, se on ”*liian abstrakti* tehdäkseen mitään” (em., 168). Latour korostaa empiirisen kuvauksen ja asioiden välisten suhteiden, niin sanottujen *toimijaverkkojen*, jäljittämisen tärkeyttä teoreettisten abstraktioiden sijaan. Latourin mukaan tutkimuskohteiden väliset yhteydet pitäisi löytää ”suuremman määrän kuvauksia myötä, ei vapaamatkustamalla yhtäkkiä kaikenkattavien entiteettien, kuten yhteiskunnan, kapitalismin, imperiumin, normien, kenttien ja niin edelleen lävitse” (em., 137). Jokainen varmasti tunnistaa, että Latourin kritisoiman kaltaista abstraktia rakennesosiologiaa on tehty kosolti, mihin nähden vaatimus empiriasta on oikeutettu. Latourin mukaan rakennesosiologia on aiemmin ollut ”tuottavaa ja varmaankin välttämätöntä”, mutta se ei enää ole sitä (em., 1). Tarvitaan jotakin muuta kuin yleistyksiä.

Latourin mukaan on niin, että ”sosiaalisen itsensä luonne on olla spesifi”, minkä vuoksi ”toisin kuin skolastinen sananlasku väittää, tiedettä on olemassa vain partikulaarisesta” (Latour 2005, 137). Latour siis toisin sanoen eksplisiittisesti kieltää teoreettisten yleistyksien mahdollisuuden. Niiden sijaan sosiaalitieteen pitäisi kyetä ”kirjaamaan eroja, sisäistämään moninaisuutta ja tulla luoduksi uudelleen jokaisen uuden tapauksen kohdalla” (em., 121). Tämä herättää kysymyksiä, mitä tulee sosiaalitieteiden kumulatiivisuuden mahdollisuuteen. Latourin mukaan rakenteesta voidaan puhua korkeintaan vain eräänlaisen ”pikakirjoituksen” mielessä: ”Rakenne’ on yksinkertaisesti vain toimijaverkko, josta on vain vähän tietoa tai jonka osanottajat ovat niin hiljaisia, ettei uutta tietoa tarvita” (em., 202). Rakenteesta puhuminen siis tarkoittaa, ettei toimijoiden välistä verkostoa ole empiirisesti jäljitetty – eli varsinaista tutkimusta ei ole edes aloitettu, vaan se on korvattu ennakkooletuksilla ja abstraktioilla. Latourin lähestymistavan seurauksista on hyvä esimerkki jo se yllä merkille pantu tosiasia, että Latour vastustaa puhetta kapita-

lismista. Sen sijaan hän vaatii keskittymistä kulloinkin spesifeihin toimijaverkkoihin, jolloin ”salamyhkäinen rakenne korvautuu täysin näkyvillä olevilla ja empiirisesti jäljitettävissä olevilla sijainneilla” (em., 179). Sen sijaan, että keskittyisimme kapitalismin piilevään rakenteeseen, on siis syytä keskittyä keskeisiin, moniaalle suhteissa oleviin toimijoihin ja jäljittää empiirisesti näitä niiden suhteita muihin toimijoihin – sekä inhimillisiin että ei-inhimillisiin. Tällöin vältämme kiirehtimisen ja abstraktioihin turvautumisen. Seuraava pitkäkö sitaatti kuvaa hyvin Latourin asennetta, eli erittäin tiukkaa aineistolähtöisyyttä:

Esimerkiksi kapitalismi saattaa olla olio, jota on mahdoton jäljittää [...] Sen sijaan Wall Streetin kauppahuone yhdistyy ”koko maailmaan” pienenpienien mutta salamannopeiden kanavien kautta, jotka kuljettavat miljoonia informaatiobittejä sekunnissa, jotka pörssikauppoja käyvät sitten omaksuvat, ja jotka Bloombergin tai Reutersin kaikki transaktiot rekisteröivät televisionäytöt sitten näyttävät takaisin samaan kauppahuoneeseen, samalla kun nämä tiedot lähetetään ”koko (keskinäisyhteudessa olevaan) maailmaan”. Kun huomioimme nämä kanavat ja yhteydet, on tehtävä valinta kahden tutkimustavan välillä: joko yhä uskomme, että kapitalismi toimii salamyhkäisesti kaikkien maailman kauppatoimien ”perustana”, ja hyppäämme täten tietyn yrityksen pörssiaron paikallisesta arvioimisesta sen ”kontekstiin”, vaihtaan näin vaihdetta isompaan ja lentäen stratosfääriin pohdintoihin sen sijaan että jatkaisimme kulkua jalan. Tai sitten voimme jatkaa jalkatyötä ja tutkia paikkoja kuten Wall Streetin kauppahuone, ilman, että vaihdamme kulkupeliä, ja katsomme, mihin tämä päätös meidät vie. (Latour 2005, 179.)

Ongelmaksi jää, että vaikka kuinka seurailisimme tämän yhden kauppahuoneen yhteyksiä, tämä ei vie meitä niihin yleiskäsitteisiin, jotka kuvaavat kapitalististen finanssimarkkinoiden yleisiä piirteitä ja niitä yleisiä mekanismeja, jotka synnyttävät nämä piirteet. Niistä kiinni saadaksemme empiirinen jäljitys ja kuvaus on toki tärkeää, mutta jossain kohtaa on tehtävä yleistyksiä ja puhuttava kapitalistisen talouden rakenteesta, sillä kuten Haila huomauttaa, ”jossakin kohden käsitteelliset välineet nousevat väistämättä korkeammalle abstraktion tasolle kuin mihin aineisto kantaa” (Haila 2023, 102). Kuten Dave Elder-Vass (2008, 466) on toimijaverkkoteorian kritiikissään todennut, empiiristen yhteyksien seuraaminen on tietysti tärkeää, jotta ”tunnistaisimme mekanismit, joihin yhteiskunnalliset rakenteet perustuvat”, mutta tällöin ”jäljitämme yhteyksiä *selittääksemme rakenteen*, emme *selittääksemme sitä pois*.” Rakenne on toki teoreettinen abstraktio, jota emme sellaisenaan voi havaita, mutta abstraktiot ovat nähdäkseni sosiaalitieteelle välttämät-

tömiä. Kuten Marx kirjoittaa, ”taloudellisia muotoja eriteltäessä ei sitä paitsi voida käyttää mikroskooppia eikä kemiallisia reagensseja. Abstraktiokyvyn täytyy korvata ne molemmat.” (Marx 1867/2013, 16.) Kuinka vaikkapa pääomasuhteen tai kapitalistisen kasvupakon kaltaiset rakenteelliset ilmiöt olisivat tavoitettavissa vain partikulaarisia toimijaverkkoja seurailemalla? Latourin pakkomielle empiriaan ja partikulaariseen johtaa helposti siihen, että metsää ei nähdä puilta: vaikka kuinka jäljittäisimme yksittäisten puiden suhteita toisiinsa, emme koskaan tavoita metsää. Tämä eksplisiittinen pitäytyminen partikulaarisen tarkastelussa selittänee, miksei Latour kykene esittämään varsinaista luokkateoriaa, saati teoriaa siitä, miten valitseva tuotantotapa on yhteydessä ekokatastrofiin.

Tieteestä ja toimijuudesta

Ekologisen luokan ja ekonomisaation/modernisaation käsitteitä hedelmällisempiä ovat Latourin huomiot tieteen luonteesta. Hän kritisoi tapaa nähdä luonnontieteet yhtenä monoliittina, jolloin ne näyttäytyvät kaukaisina, vieraina ja ihmiselosta erillisinä. Latourin mukaan fysiikan ja tähtitieteen nostaminen luonnontieteiden paradigmatoksi on johtanut siihen, että ”maailmankaikkeudesta käsin muodostettu visio (*the view from nowhere*) muuttuu uudeksi arkiajatteluksi, johon liitetään pysyvästi sellaisia määreitä kuin ’rationaalinen’ ja jopa ’tieteellinen’” (Latour 2017/2022, 100). Tällöin unohtuu, että suuri osa luonnontieteestä käsittelee nimenomaan maapalloa, jolla elämme, ja koskettaa täten ihmiseloa välittömästi eikä ole erotettavissa arkipäiväisistä ”subjektiivisista” ilmiöistä kuten tunteista tai politiikasta. Latour kirjoittaa: ”Harva ryhtyisi kampanjoimaan mustia aukkoja tai maan magneettikentän kääntymistä koskevan vaihtoehdoisen käsityksen puolesta, mutta kokemuksesta tiedämme, että suppeakin maaperää, rokotteita, kastematoja, karhuja, susia, välittäjäaineita, sieniä, veden kiertokulkua tai ilman koostumusta koskeva tutkimus päättyy saman tien keskelle tulkintojen taistelua” (em., 112). Tässä yhteydessä Latour vetoaa toimijuuskäsitykseensä ja katsoo itse ”Maan” osallistuvan näihin tulkintakamppailuihin. Toisin kuin kaukaiset tähdet, maapallo ei Latourin mukaan ole meihin nähden passiivinen. Aiemmin oli ”mahdollista jatkaa maaperän valtaamista, käyttöä ja väärinkäyttöä tuomion profetoista huolimatta, koska maaperä itse pysytteli kutakuinkin hiljaa” (em., 49), mutta nyt ”Maa on lakannut ottamasta iskuja vastaan ja iskee takaisin yhä vain kovemmin” (em., 52). Tällä Latour viitanee siihen, että nykyoloissa saamme toimiimme välitöntä palautetta luonnonprosesseilta, toisin kuin kaukaisilta tähdiltä, jotka eivät oikeassa tai väärässä olemisestamme välitä. Tästä seuraa, että on lopetettava puhe yhdestä homogeenisestä luonnosta:

”Luonnon politiikassa” ei päästä yhtään eteenpäin niin kauan kuin samalla termillä tarkoitetaan esimerkiksi maamagnetismin tutkimusta, tähän mennessä löydettyjen 3500 eksoplaneetan luokitusta, gravitaatioaaltojen havaitsemista, kastematojen roolia maaperän ilmastoinnissa, Pyreneiden lammaspaimenten vastausta alueen karhukannan elvytykseen tai suolistobakteerien reaktiota viime mässäilyymme. Tuollainen luonto on varsinainen romuhuone. (Latour 2017/2022, 106.)

Latourin (2017/2022, 108–110) tapa kutsua toimijoiksi ei-elollisia olentoja, yllä lainatussa tapauksessa myös itse maapalloa (jonka yhteydessä Latour viittaa James Lovelockin Gaia-hypoteesiin), on herättänyt närää. Ajatusta on usein kritisoitu mystisistiseksi ja analyttisesti epätarkaksi (esim. Malm 2018). Latourin toimijaverkkoteorian perusajatus on, että ”mikä tahansa asia, joka vaikuttaa johonkin asiintilaan muuttamalla sitä, on toimija” (Latour 2005, 71). Latourin perusoi-vallus on, että monesti ei-inhimilliset asiat ovat äärimmäisen tärkeitä sosiaalisen muodostumiselle, ja siksi ne on eksplisiittisesti otettava mukaan osaksi tutkimusta. Toisaalta Latouria voi kritisoida toimijan ja toimijuuden käsitteiden merkityksen muuttamisesta: eihän toimijuus suinkaan ole sama asia kuin se, että jollakin asialla on kausaalista vaikutusta. Toinen puoli Latourin ei-inhimillisen korostamisessa on, että ihmiset eivät suinkaan täysin kontrolloi ”ei-inhimillistä”, kuten myös ilmastonmuutoksen kohdalla on selvää. Joka tapauksessa materiaalisuuden korostusta voidaan pitää heuristisesti hyödyllisenä: yhteiskuntaa ei ole mitään syytä redusoida ihmisten välisiin suhteisiin ja vuorovaikutukseen. Myös esimerkiksi infrastruktuuri, energiavarannot ja internet ovat osa sosiaalista todellisuutta.

On totta, että Latourin kieli on paikoin problemaattisella tavalla antropomorfista, kuten ajatuksessa ”takaisin lyövästä” Maasta. Joka tapauksessa teoksessaan *Matkalla Maahan* Latour korostaa vahvasti, ettei hän suinkaan väitä ”ei-inhimillisten” toimijoiden olevan toimijoita samassa merkityksessä kuin ihmisten: ”Tuotantojärjestelmässä olevista ihmiset ovat ainoat, jotka voivat nousta kapinaan – joskin aina liian myöhään. Elonjatkojärjestelmässä myös *monilta muilta* voidaan kuulla *protesteja* – jo ennen katastrofeja.” (Latour 2017/2022, 121) Ainoastaan ihmiset voivat mobilisoidua poliittisesti ja muuttaa tilannetta tavoitteellisesti. Keskeistä ei tällöin ole Latourin mukaan ihmisen merkityksen kyseenalaistaminen, vaan päinvastoin, keskeistä on opetella ymmärtämään ihmisyytensä ja ihmisen intressit uudella tavalla:

Tietenkään ei ole olemassa muunlaista politiikkaa kuin ihmisten politiikka heidän omaksi eduksensa. Kysymys ei ole koskaan ollut tästä. Sen sijaan kysymys on aina ollut *tämän inhimillisen muodosta ja koostumuksesta*. Uusi ilmastojärjestys ei suinkaan kyseenalaista ihmisen keskeistä asemaa, vaan ihmisen koostumuksen. Ja jos näitä muutetaan, myös ihmisen *intressien* määritelmä muuttuu. (Latour 2017/2022, 118.)

On kiinnostavaa panna merkille, että Latourin korostama ”ei-inhimillinen” on keskeisessä roolissa myös Marxin käsityksessä inhimillisestä toimijuudesta:

Ihmisen universaalius ilmenee käytännössä juuri siinä universaaliudessa, joka tekee koko luonnon hänen epäorganiseksi ruumiikseen. Näin käy sekä sikäli kuin luonto on ensiksi ihmisen välitön elämisen väline että sikäli kuin se toiseksi on hänen elämäntoimintansa materiaa, sen kohde ja työkalu. Luonto on ihmisen epäorganinen ruumis, nimittäin se osa luontoa, joka ei itse ole ihmisruumista. Se että ihminen elää luonnosta, merkitsee että luonto on hänen ruumiinsa, jonka kanssa hänen on pysyttävä jatkuvassa prosessissa, jotta hän ei kuolisi. Se että ihmisen ruumiillinen ja henkinen elämä ovat erottamattomassa yhteydessä luontoon, merkitsee ainoastaan sitä, että luonto on yhteydessä itseensä, sillä ihminen on osa luontoa.” (Marx 1844/1968, 515–516.)

Marx ja Latour ovat siis samaa mieltä siitä, ettei ihmisen toimijuutta voi analysoida irrallaan ei-inhimillisestä (vrt. Ekola 2023, 56–81). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ei-elollisten asioiden kutsuminen toimijoiksi olisi teoreettisesti oikeutettua. Toimijan käsitteen venyttäminen tekee siitä nimittäin analyttisesti epäselvän: yleisesti toimijuuden ajatellaan edellyttävän esimerkiksi intentionaalisuutta, ei pelkkää kausaalista vaikuttavuutta. On silti selvää, että Latour ei halua kieltää inhimillisen toiminnan erityislaatuja. Täten toimijuuden käsitteeseen liittyvät ongelmat eivät kumoa hänen laajempaa oivallustaan. On myös huomioitava, että Latour itse eksplisiittisesti tekee irtioton ”ihmisen jälkeisyyden ideologiasta (*post-human ideology*)” (Latour 2005, 208).

Kuvailun rajat

Mitä Latourin mukaan sitten on tehtävä, jotta maapallon ja elämän kohtalo saadaan pelastettua ”pimittävien eliittien” käsistä, jotka haluavat ”ekonomisoida” kaiken? Mitä ”ekologisen luokan” on tehtävä voittaakseen taistelunsa? Kuinka

”maasyntyisyys” voisi päihittää modernin? Latourin kuvailuintoa tuntevalle vastaus ei ole yllättävä. ”Ekonomisaation vallasta vapautuminen” edellyttää Latourin (2017/2022, 122) mukaan empiiristä havainnointia. On ”lähdeittävä alhaalta ylös kyselytutkimuksen avulla” (em., 128). Latour kirjoittaa:

Mitä pitää tehdä? *Ensin on kuvailtava*. Kuinka voisimme toimia poliittisesti, ellemmme olisi inventoineet, selvittäneet, laskeneet senttimetri senttimetriltä, elollinen elolliselta ja henki hengeltä, mistä kaikesta Maasyntyisyys meille koostuu? Lausuisimme ehkä fiksuja mielipiteitä tai puolustaisimme kunnioitettavia arvoja, mutta poliittiset affektimme kolisisivat tyhjinä. Kaikki sellainen politiikka, jossa ei ehdoteta uutta ryhtymistä näkymättömiksi tulleiden elinpiirien kuvailuun, olisi epärehellistä. Ei ole röyhkeämpää poliittista valhetta kuin jonkinlaisen ohjelman ehdottaminen. (Latour 2017/2022, 127.)

Teoksen *Matkalla Maahan* lopussa Latour (2017/2022, 134) nostaa Euroopan unionin keskeiseksi poliittiseksi toimijaksi, mutta ei sano mitään konkreettista sen poliittisista voimasuhteista tai institutionaalisesta rakenteesta. Teoksessa *On the Emergence of the Ecological Class* Latour ja Schultz toteavat ekologisen kysymyksen ”muuttavan täydellisesti vihollisten ja liittolaisten kartografian” (Latour & Schultz 2022, 83). Ongelma on kuitenkin, että Latour ei tarjoa tästä kartografiasta juuri minkäänlaista analyysiä. Hän ei kykene käsitteistöllään analysoimaan pääoman kasautumispakon kaltaisia mekanismeja, saati käsittelemään erilaisten luokkafraktioiden välisiä suhteita. Ilman tällaista rakenteellista analyysiä ainoaksi vaihtoehdoksi jää loputon kuvailu. Rakennesosiologian näkökulmasta Latourin syytös perinteistä sosiologiaa kohtaan voidaan kääntää päinvastoin: ehkäpä toimijaverkkoteorian kaltainen provokaatio oli ”tuottavaa ja varmaankin välttämätöntä” (Latour 2005, 1) aiemmin, mutta enää se ei sitä ole.

Nähdäkseni aikamme ongelmista otteen saaminen vaatii rakenneteoretisointia, joka puolestaan edellyttää Latourin toimijaverkkoteorian nominalistisen empirismin ylittämistä. Mikäli sosiologia haluaa olla muutakin kuin pelkkää loputonta partikulaaristen toimijaverkkojen kuvausta, yhteiskuntatieteilijöiden on uskallettava luottaa kykyynsä teoretisoida ja yleistää. Tästä näkökulmasta Latourin myöhäiset teokset sekä tarjoavat kosolti kiinnostavia yksittäisiä huomioita että osoittavat Latourin hyperempiristisen projektin rajat. Alyssa Battistoni (2023) on todennut, että ”käytettyään vuosikymmeniä yhteiskuntatieteellisen ajattelun arvostetuimpien perinteiden haastamiseen”, Latour näyttää olleen ”kyvytön myöntämään, missä nämä olivat olleet oikeassa”. Latour itse päättyy lopulta puhumaan ”pimittävästä eliiteistä”, eikä sen sijaan puhu juuri mitään kapitalismin rakenteis-

ta. Tämä osoittaa hänen käsitteellisen avuttomuutensa rakenteellisten kysymysten edessä. Tarvitaan siis myös tiedettä yleisestä. Kuten vanha sanonta, joka pätee myös Latourin ja rakenneteorian suhteeseen, kuuluu: minkä taakseen jättää, sen edestään löytää.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.128609>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- BATTISTONI, ALYSSA (2023). Latour's Metamorphosis. *New Left Review, Sidecar Blog*. Noudettu 2.4.2023 osoitteesta <https://newleftreview.org/sidecar/posts/latours-metamorphosis>.
- ELDER-VASS, DAVE (2008). Searching for realism, structure and agency in Actor Network Theory. *British Journal of Sociology*, 59(3), 455–473. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2008.00203.x>
- EKOLA, AKSELI (2023). *Kohhti uutta historiallista materialismia. Karl Marx, Bruno Latour ja uus-materialismi luonnon ja yhteiskunnan välissä*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/86051>
- HAILA, YRJÖ (2023). Bruno Latour (1947–2022). Pluralistinen metodologi-metafyysikko kohtaa Gaian. *niin & näin*, 1/2023, 100–103.
- LATOUR, BRUNO (1984). *Les Microbes: querre et paix. Suivi de Irréductions*. Pariisi: Editions A. M. Métailié.
- LATOUR, BRUNO (1991/2006). *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suom. Risto Suikkanen. Tampere: Vastapaino.
- LATOUR, BRUNO (2004). Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry*, 30(2), 225–248. <https://doi.org/10.1086/421123>.
- LATOUR, BRUNO (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- LATOUR, BRUNO (2010). An Attempt at a “Compositionist Manifesto”. *New Literary History*, 41(3), 471–490.
- LATOUR, BRUNO (2017/2022). *Matkalla Maahan. Poliitiikka ja uusi ilmastojärjestys*. Suom. Päivi Malinen. Tampere: Vastapaino.
- LATOUR, BRUNO & SCHULTZ, NIKOLAJ (2022). *On the Emergence of an Ecological Class. A Memo*. Engl. Julie Rose. Lontoo: Polity.
- MALM, ANDREAS (2018). *The Progress of This Storm. Nature and Society in a Warming World*. Lontoo: Verso.
- MALM, ANDREAS & THE ZETKIN COLLECTIVE (2021). *White Skin, Black Fuel. On the Danger of Fossil Fascism*. Lontoo: Verso.

- MARX, KARL (1844/1968). Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahr 1844. *MEW 40. Schriften bis 1844 erster Teil*, 465–590. Berlin: Dietz.
- MARX, KARL (1857–1858/1983). *Ökonomische Manuskripte 1857/1858. MEW 42*. Berlin: Dietz.
- MARX, KARL (1867/2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. I. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. [Helsinki]: TA-tieto.
- MOORE, JASON W. (2016). *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. Lontoo: Verso.